

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ZOLTÁN ROGÁ TSA

Η μελέτη αυτή επιχειρεί να αξιολογήσει την καθιερωμένη παγκοσμίως εικόνα της ελληνικής κρίσης με βάση στατιστικά στοιχεία προερχόμενα από αξιόπιστες πηγές καθώς και τις κυριότερες εμπειρικές μελέτες. Επιχειρεί, δηλαδή, να δείξει ότι αυτή η καθιερωμένη αφήγηση δεν περνάει τον πήχη μιας τέτοιας δοκιμασίας και να προτείνει ένα διαφορετικό περίγραμμα της ελληνικής πολιτικής οικονομίας.

Ο Zoltán Rogátsa διευθύνει το πρόγραμμα Διεθνών Οικονομικών και Επιχειρήσεων στο Πανεπιστήμιο της Δυτικής Ουγγαρίας. Το παρόν κείμενο βασίζεται στο βιβλίο που εξέδωσε πρόσφατα The Political Economy of the Greek Crisis (Lux Sit Academic Publishers, 2014).

Η καθιερωμένη παγκοσμίως –ή «γερμανική»– αφήγηση για την Ελλάδα περιγράφει μια χώρα που είναι αποκλειστικά υπεύθυνη για την κρίση της: ο υπέρογκος δημόσιος τομέας προκάλεσε υπέρμετρη δημόσια δαπάνη, ενώ οι πολίτες αμείβονταν με υπερβολικά υψηλούς μισθούς που, όμως, δεν ήταν διατηρήσιμοι. Εν ολίγοις, κάτι σαν τον αισώπειο μύθο του έλληνα τζιτζικα και του γερμανού μέρμηγκα. Αν αυτή η αφήγηση ήταν ακριβής, τότε το φάρμακο του Σόιμπλε και της Τρόικας θα είχε αποδειχθεί επαρκές: περικοπή του μεγέθους του κράτους και των αμοιβών των πολιτών. Περί αυτού πρόκειται, είτε το πει κανείς λιτότητα, μισθολογική συγκράτηση ή εσωτερική

υποτίμηση για να χρυσώσει τεχνοκρατικά το χάπι. Δυστυχώς, όμως, αυτή η αφήγηση δεν αντέχει τη δοκιμασία των εμπειρικών στοιχείων.

Ακόμη και με βάση τα αναθεωρημένα στοιχεία, το επίπεδο του ελληνικού χρέους δεν αυξήθηκε σημαντικά στη διάρκεια της δεκαετίας που η χώρα βρέθηκε στην ευρωζώνη, το 2001-2009. Σύμφωνα με τη Eurostat, οι δημόσιες δαπάνες την ίδια περίοδο ήταν στον μέσο όρο της ΕΕ, χαμηλότερα από εκείνες της Γερμανίας,¹ ενώ οι δαπάνες του ελληνικού κράτους για τους δημοσίους υπαλλήλους ήταν μόλις μισή εκατοστιαία μονάδα πάνω από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ.² Ακόμη και ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων δεν ήταν πολύ μεγαλύτερος αναλογικά με τον πληθυσμό της χώρας.³ Το πρόβλημα δεν ήταν ποτέ το μέγεθος του κράτους. Τα πραγματικά ζητήματα επί δεκαετίες ήταν τα μειωμένα δημόσια έσοδα, οι πολύ υψηλές δαπάνες για τόκους και η αποβιομηχάνιση. Κανένα από αυτά, όμως, δεν αντιμετωπίστηκε από τη λανθασμένη συνταγή της Τρόικας, που όπως συμβαίνει συνήθως με τις λανθασμένες συνταγές, επιδείνωσε την κατάσταση του ασθενούς.

Είναι εξαιρετικά σημαντικό να σημειώσουμε ότι το επίπεδο του ελληνικού δημόσιου χρέους ήταν ήδη ανησυχητικά υψηλό από το 2001, όταν η Ελλάδα έγινε δεκτή στην Ευρωζώνη. Το χρέος ήταν περίπου σταθεροποιημένο στα επίπεδα του 115% του ΑΕΠ, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν η χώρα βρισκόταν ήδη de facto σε μια παγίδα χρέους. Ενώ το πρωτογενές ισοζύγιο ήταν θετικό στα χρόνια μετά το 1987, στα τέλη της δεκαετίας του '80 οι πληρωμές τόκων από τον κεντρικό προϋπολογισμό ήταν ήδη τόσο υψηλές που απαιτούνταν νέο χρέος για να καλυφθούν, δημιουργώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο. (Το πρόβλημα είχε κρυφτεί μεν, αλλά δεν είχε αντιμετωπιστεί όταν η Ελλάδα άρχισε να συγκλίνει προς το ευρώ στα τέλη της δεκαετίας του '90 και οι επενδυτές άρχισαν να ζητούν χαμηλότερα επίπεδα αναχρηματοδότησης του χρέους, υποθέτοντας λανθασμένα ότι ο προστατευτικός μανδύας της Ευρωζώνης θα ελαχιστοποιούσε τον κίνδυνο χρεοκοπίας.)

Γιατί όμως η Ελλάδα, ενώ στις αρχές του '80 είχε αμελητέο δημόσιο χρέος, βρέθηκε καταχρεωμένη και στην πραγματικότητα πιασμένη στην παγίδα χρέους μόλις μια δεκαετία αργότερα; Αν θέλουμε να κατανοήσουμε τις πραγματικές αιτίες του ελληνικού χρέους, θα πρέπει αναγκαστικά να πάμε μερικές δεκαετίες πίσω στο χρόνο. Ίσως δεν είναι γνωστό σε πολλούς παρατηρητές της κρίσης διεθνώς, αλλά η Ελλάδα ήταν η Ιαπωνία ή η Νότια Κορέα της Ευρώπης στη μετεμφυλιακή περίοδο, από τη δεκαετία του '50 μέχρι τα τέλη του '70. Από πολιτική άποψη, η Ελλάδα πέρασε από τα στάδια της περιορισμένης δημοκρατίας και της στρατιωτικής δικτατορίας μέχρι την αναγέννηση της δημοκρατίας, ενώ από οικονομική άποψη παρουσίαζε ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης κατά μέσο όρο 7-9%. Η ταχεία

σύγκλιση με την Ευρώπη βασίστηκε σε μια αναπτυξιακή πολιτική προστατευτισμού υπό την αιγίδα του κράτους, με δασμούς και κεντρικώς προσδιορισμένα χαμηλά επιτόκια για τη βιομηχανική πολιτική.⁴ Παρότι η οικονομία της βασιζόταν κυρίως στις κατασκευές και τη βιομηχανία χαμηλής τεχνολογίας, η Ελλάδα βρισκόταν ωστόσο στο κατώφλι μιας κανονικής οικονομίας του αναπτυσσόμενου κόσμου, αφήνοντας πολύ πίσω τους βαλκάνιους γείτονές της. Τότε, το 1981, εισήλθε στη ζώνη ελεύθερου εμπορίου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και μέσα σε μια δεκαετία το αμελητέο δημόσιο χρέος της εκτινάχθηκε σε εξαιρετικά υψηλά επίπεδα.

Ο συντηρητικός πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής, υπέρμαχος της προσχώρησης στην ΕΟΚ, έκανε την περιφρημη δήλωση ότι σε αυτά τα βαθιά νερά «οι Έλληνες πρέπει να μάθουν να κολυμπούν». Ωστόσο, ποτέ δεν έμαθαν. Η ιστορία απέδειξε ότι είχε δίκιο ο τότε ριζοσπάστης σοσιαλιστής διάδοχός του, ο Α. Παπανδρέου, ο οποίος ήταν αντίθετος με την ιδέα της προσχώρησης, αλλά συναίνεσε όταν ήρθε στην εξουσία, ακριβώς τη στιγμή που η Ελλάδα γινόταν μέλος της ΕΟΚ. Μέσα σε μια δεκαετία, ένα σημαντικό μέρος της ελληνικής βιομηχανίας σαρώθηκε από τον ανταγωνισμό με τις εξαγωγές των χωρών του ευρωπαϊκού βορρά, και αυτή η αποβιομηχάνιση⁵ έφερε την Ελλάδα στη θέση της χώρας με τις χαμηλότερες εξαγωγές στην ΕΕ μέχρι και σήμερα, με μια οικονομία που βασιζόταν κυρίως στη ναυτιλία, τον τουρισμό και τις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων σε χώρες της Μεσογείου. Αυτή η πρωτοφανής αποβιομηχάνιση ευθύνεται εν μέρει για το γεγονός ότι τα έσοδα του ελληνικού κράτους μειώθηκαν σημαντικά μέσα σε μια δεκαετία, ενώ οι δαπάνες αυξάνονταν, καθώς ο Παπανδρέου εγκαθιστούσε για πρώτη φορά δομές κράτους πρόνοιας που είχαν καθυστερήσει υπερβολικά.

Οι αντίπαλοι του Παπανδρέου συνηθίζουν να ισχυρίζονται ότι ο λαϊκισμός και οι ανεξέλεγκτες δαπάνες επί των ημερών του δημιούργησαν την εγχώρια ζήτηση που προκάλεσε αυτή την έκρηξη εισαγωγών. Σήμερα, ακόμη και η ελληνική Αριστερά παραδέχεται ότι ο Παπανδρέου ήταν λαϊκιστής, ωστόσο τα οικονομικά στοιχεία από τη δεκαετία του '80 δεν επιβεβαιώνουν ότι αυτός ευθύνεται για την ανοδική πορεία των εισαγωγών. Στην Ελλάδα, το μερίδιο των μισθών στο ΑΕΠ ήταν χαμηλότερο από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ των 15, και μάλιστα κατά τη διάρκεια της θητείας του Παπανδρέου έβαινε μειούμενο. (Στην πραγματικότητα, αυξανόταν από τη Μεταπολίτευση μέχρι και την εκλογή της κυβέρνησης Παπανδρέου, σε μια περίοδο που προηγείτο της εκρηκτικής αύξησης του εμπορικού ελλείμματος και του χρέους). Η ιδιωτική κατανάλωση αυξανόταν κατά λιγότερο από 1% σε ετήσια βάση μεταξύ 1981 και 1987, σε αντίθεση με την αύξηση κατά 5% τα προηγούμενα επτά χρόνια, από τη Μεταπολίτευση μέχρι την είσοδο στην ΕΟΚ.⁶ Όποια και αν ήταν η μισθολογική

αύξηση, δεν μεταφράστηκε σε αυξημένη κατανάλωση. Συνεπώς, το άλμα στις εισαγωγές δεν μοιάζει να προκλήθηκε, επειδή οι Έλληνες στράφηκαν ξαφνικά στα ξένα προϊόντα.

Απλούστατα, η είσοδος στην ΕΟΚ έγινε υπερβολικά γρήγορα, παρά τις προσπάθειες του Παπανδρέου να διατηρήσει κάποιες ρήτρες παρέκκλισης σε προστατευτική κατεύθυνση για μερικά χρόνια μετά την προσχώρηση. Η αντίθεση με τη Νότια Κορέα είναι εν προκειμένω πολύ διδακτική. Μετά από αρκετές δεκαετίες βιομηχανικής πολιτικής, όπως και η Ελλάδα, η Σεούλ απέσυρε την προστασία προς τους επιχειρηματικούς της ομίλους μόνο σταδιακά, καθώς αυτοί έμπαιναν στο διεθνές πεδίο, και ήταν πάντα έτοιμη να τους τείνει χείρα βοήθειας και συνδρομής όποτε το χρειαζόνταν.⁷ Οι αναπτυσσόμενες χώρες δεν θα πρέπει να μπαίνουν με ορμή νεοφώτιστου στις ζώνες ελεύθερου εμπορίου, διότι οδηγούνται σε αποβιομηχάνιση εάν το κράτος δεν εφαρμόσει πολιτικές που να αντισταθμίζουν επαρκώς τις συνέπειες μιας τέτοιας εισόδου. Κάτι παρόμοιο συνέβη και όταν κατέρρευσε το σοβιετικό σύστημα στην Ανατολική Ευρώπη, όπου η συνέπεια της εισροής πολυεθνικών κεφαλαίων ήταν μια εξαρτημένη μορφή επανεκβιομηχάνισης.⁸

Και το «ακριβό» κράτος πρόνοιας που θεμελίωσε ο Παπανδρέου; Το χρηματοδοτικό κενό του δημόσιου τομέα, που διευρυνόταν στη δεκαετία του '80, είχε τις ρίζες του στον συνδυασμό της αύξησης των δαπανών και της μείωσης των εσόδων. Ωστόσο, τα χρόνια εκείνα η δαπάνη δεν έφτασε καν στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, καθώς αυξήθηκε λιγότερο από 10%. Η αύξηση αυτή οφείλεται στο ότι οι Έλληνες, τη δεκαετία του '80, απέκτησαν για πρώτη φορά ένα σύστημα υγείας κι ένα ασφαλιστικό σύστημα, βήματα βελτίωσης που είχαν καθυστερήσει πάρα πολύ. Τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης είχαν εγκαθιδρύσει προνοιακά καθεστώτα εδώ και δεκαετίες, τα περισσότερα μάλιστα αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Παπανδρέου εισήγαγε στην Ελλάδα ένα μοντέλο που ήταν επίτευγμα του πολιτισμού της ευρωπαϊκής ηπείρου, και δη οικονομικά επιτυχημένο. Δυστυχώς, οι ποικίλες μορφές του μοντέλου του προνοιακού κράτους παρέμειναν στο εθνικό επίπεδο, χωρίς ποτέ να γίνει θεμέλιος λίθος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, παρά τη ρητορική περί «κοινωνικής Ευρώπης». Η νοτιο-ευρωπαϊκή ποικιλία καπιταλισμού, που συμπεριλαμβάνει την Ελλάδα, ποτέ δεν προσέγγισε τη βορειο-ευρωπαϊκή σε ό,τι αφορά την έκταση του κράτους πρόνοιας.⁹ Επομένως, το πρόβλημα δεν ήταν ότι ο Παπανδρέου δημιούργησε κράτος πρόνοιας, αλλά ότι δεν ήταν αρκετά πολιτικά τολμηρός ώστε να το χρηματοδοτήσει από τα δημόσια έσοδα.

Δυστυχώς, η ερμηνεία που αποδίδει το προπατορικό αμάρτημα του χρέους στον «λαϊκιστή Παπανδρέου» μοιάζει να κυριαρχεί στον ελληνικό δημόσιο λόγο. Αυτό οφείλεται στο ότι κατά βάση είναι αδύνατο να φτάσει κανείς

σε μια ικανοποιητική απεικόνιση των αιτιών του χρέους από τα διαθέσιμα κρατικά στοιχεία. Μια σημαντική μελέτη της Τράπεζας της Ελλάδος¹⁰ δείχνει ότι η φορολογική πολιτική της Ελλάδας από τα τέλη της δεκαετίας του '70 μέχρι τη δεκαετία του '90 χαρακτηριζόταν από γιγαντιαίες ανισορροπίες που αποτυπώνονταν έντονα στον κρατικό προϋπολογισμό. Δεν πρόκειται για ασήμαντα στοιχεία αλλά για κολοσσιαία ποσά, συχνά μεγαλύτερα από το ετήσιο πρωτογενές έλλειμμα του προϋπολογισμού, τα οποία έμπαιναν στην άκρη για ζητήματα ποικίλα, όπως οι αγροτικές αποζημιώσεις, οι κρατικές εισαγωγές πετρελαίου ή οι στρατιωτικές δαπάνες. Καθώς δεν διαθέτουμε αξιόπιστα στοιχεία για το ποιες κυβερνήσεις συσσώρευαν αυτά τα μυθώδη ποσά και σε ποιες περιόδους, η αποτύπωσή τους στον κρατικό προϋπολογισμό συσκοτίζει ακόμη περισσότερο τα πράγματα. Η αλήθεια είναι ότι δεν μπορούμε να έχουμε μια ακριβή εικόνα ως προς το πότε και από ποιον ακριβώς δημιουργήθηκε το χρέος. Είναι, όμως, σαφές ότι η είσοδος στην ΕΟΚ έπαιξε αρνητικό ρόλο, ενώ η επίδραση του προνοιακού λαϊκισμού δεν αποδεικνύεται εμπειρικά.

Όσον αφορά την είσοδο στην ΕΟΚ, ορισμένοι μελετητές θα προβάλλουν την ένσταση ότι την ίδια στιγμή η Ελλάδα έγινε δέκτης γενναιοδωρων μεταβιβάσεων από την ΕΕ. Αυτό είναι αναμφίβολα σωστό, ωστόσο οι μεταβιβάσεις ποτέ δεν έφτασαν στο ύψος των εμπορικών απωλειών της χώρας. Επιπλέον, τα δύο τρίτα της βοήθειας κατευθύνθηκαν στον αγροτικό τομέα με τη μορφή επιδοτήσεων, χωρίς κανένα προαπαιτούμενο για μεταρρυθμίσεις. Έτσι, αυξήθηκε η ζήτηση για εισαγωγές και ο πληθωρισμός, χωρίς να προωθηθούν σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές. Ακόμη χειρότερα, σύμφωνα με τους κανόνες των Βρυξελλών, αυτές οι μεταβιβάσεις δεν εμφανίζονταν ποτέ στα έσοδα του ελληνικού προϋπολογισμού. Καταβάλλονταν από ξεχωριστούς λογαριασμούς, ενώ αντιθέτως η εθνική συμβολή στον κοινοτικό προϋπολογισμό εγγραφόταν στις δαπάνες του προϋπολογισμού, δημιουργώντας εξ αρχής μια τρύπα σε κάθε ετήσιο κρατικό προϋπολογισμό! Επιπλέον, η Ελλάδα απώλεσε τεράστια έσοδα από τον ΦΠΑ και από τους δασμούς στις εισαγωγές, που δεν αντισταθμίστηκαν στους εθνικούς λογαριασμούς από τις μεταβιβάσεις της ΕΕ. Ήταν η τέλεια συνταγή¹¹ για την αύξηση του χρέους.

Το σφάλμα της απελευθέρωσης του εμπορίου συμπληρώθηκε από το απρόοπτο, από την απελευθέρωση των αγορών κεφαλαίου μετά το 1988, όταν ακριβώς η Ελλάδα βρισκόταν εν μέσω πολιτικής κρίσης, καθώς ο Παπανδρέου άλλαζε τον εκλογικό νόμο υπέρ του. Οι προεκλογικές δαπάνες, οι προσωρινές κυβερνήσεις και οι κυβερνητικοί συνασπισμοί ενίσχυαν την πλειοδοσία λαϊκισμού των κομμάτων για χρόνια, ακριβώς σε μια συγκυρία όπου τα επιτόκια απελευθερώνονταν για να καθοριστούν

από τις αγορές και οι πολίτες ενθαρρύνονταν να αγοράσουν κρατικά ομόλογα. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν αυξημένος πληθωρισμός και ανοδικές τάσεις στα επίπεδα αναχρηματοδότησης του χρέους, που οδηγούσε κατευθείαν σε τριψήφια επίπεδα χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ. Έτσι, τα θεμέλια της ελληνικής κρίσης είχαν μπει ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Με ένα παράδοξο γύρισμα της τύχης, οι δυσχέρειες της ελληνικής οικονομίας καλύφθηκαν τότε υπό το πέπλο της σύγκλισης με το ευρώ. Τα επίπεδα αναχρηματοδότησης του ελληνικού δημόσιου χρέους διολίσθησαν από περίπου 25% στην αρχή σε 5% στο τέλος της πορείας σύγκλισης με το ευρώ, στη δεκαετία του '90, φτάνοντας στα επίπεδα επιτοκίου των γερμανικών ομολόγων (Bund) κι έπειτα πέφτοντας ακόμη χαμηλότερα. Έτσι, και οι Έλληνες αλλά και οι διεθνείς επενδυτές πείσθηκαν ότι η ελληνική κρίση χρέους είχε υποχωρήσει οριστικά χάρη στην είσοδο στο ευρώ και η Ελλάδα απολάμβανε μια αξιομνημόνευτη δεκαετία φαινομενικά σταθερών δημοσιονομικών και υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, μεταξύ 1998 και 2008. Αυτό, όμως, ήταν ένα μείζον σφάλμα διαμόρφωσης τιμών από τις αγορές. Τα επίπεδα του ελληνικού δημόσιου χρέους ήταν ανησυχητικά υψηλά καθ' όλη την περίοδο αυτή αλλά και δεν αυξάνονταν σημαντικά. (Δυστυχώς, δεν μειώθηκαν κιόλας στη δεκαετία της έκρηξης που σηματοδότησε η είσοδος στο ευρώ. Η πολιτική ελίτ θα έπρεπε να έχει αξιοποιήσει αυτή την περίοδο για να ξεφορτωθεί ένα μέρος έστω του χρέους.) Όταν κατέρρευσε η Lehman και κήρυξε χρεοκοπία το Ντουμπάι, στα τέλη του 2008, η προσοχή έπεσε αυτομάτως στις οικονομίες με υψηλά επίπεδα χρέους. Ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου παραδέχθηκε ότι παρέλαβε εξαιρετικά υψηλά ελλείμματα από τον προκάτοχό του Κ. Καραμανλή στη χειρότερη δυνατή στιγμή, πράγμα που έκανε τα επίπεδα αναχρηματοδότησης του ελληνικού χρέους όχι μόνο να απομακρυνθούν από τα γερμανικά αλλά και να συνεχίσουν να κλιμακώνονται, εμποδίζοντας την πρόσβαση της Ελλάδας στις αγορές για το επόμενο διάστημα. Έτσι επανέκαμψε η κρίση χρέους στην Ελλάδα: όχι στη διάρκεια της δεκαετίας της ευρωζώνης, το 2001-2008, αλλά με την ανάδυση της παγκόσμια χρηματοπιστωτικής κρίσης μετά το 2008.

Κατά ειρωνικό τρόπο, ανεξάρτητες μελέτες που παρήγγειλε η Τρόικα διαπίστωναν ότι το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα ήταν υγιές. Οι τράπεζες δεν είχαν προβεί σε αγοραπωλησίες παραγώγων (subprime), όπως οι αγγλο-σαξωνικές, ούτε είχαν υπερεπεκταθεί όπως στην Ισλανδία. Οι ελληνικές τράπεζες «γονάτισαν» με το κούρεμα που επέβαλε η Τρόικα, όπως και ο τραπεζικός τομέας της Κύπρου. Και στις δύο χώρες, οι τράπεζες διακρατούσαν υπερβολικό μέρος του ελληνικού δημόσιου χρέους. Όταν εξαναγκάστηκαν να σβήσουν ένα μέρος του, εξοστρακίστηκαν από τις διεθνείς αγορές. Οι δύο οικονο-

μίες κατέρρευσαν, καθώς το χρηματοπιστωτικό τους σύστημα υπέστη ένα σοβαρό πλήγμα.

Ξεκινώντας από την καθιερωμένη παγκοσμίως οπτική, αυτό που ο Mark Blyth¹² σαρκαστικά αποκαλεί «γερμανική ιδεολογία», είναι εύλογο το ερώτημα εάν ήταν οι έλληνες πολίτες, και όχι το ελληνικό κράτος, αυτοί που ζούσαν πάνω από τις δυνάμεις τους στη δεκαετία της ευρωζώνης. Όπως συμβαίνει συνήθως, τέτοια στερεότυπα για τους Έλληνες είναι αβάσιμα. Οι Έλληνες δεν έχουν καμία πολιτισμική ροπή να ζουν πάνω από τις δυνάμεις τους. Αν συνέβαινε αυτό, το ιδιωτικό χρέος θα ήταν υψηλό, αλλά δεν είναι. Μια μελέτη της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας¹³ δείχνει ότι στο διάστημα 2007-2009 το 44% των νοικοκυριών της Ευρωζώνης ήταν χρεωμένα. Στην Ελλάδα αυτό ίσχυε μόνο για το 37% των νοικοκυριών.¹⁴ Κατά σύμπτωση, οι Γερμανοί, που συνηθίζουν να κάνουν κήρυγμα στους Έλληνες για τις αρετές της αποταμίευσης, ήταν σύμφωνα με τον ίδιο δείκτη κατά 10% πιο επιρρεπείς να έχουν χρέος απ' ό,τι οι Έλληνες!

Μήπως, όμως, οι μισθοί στην Ελλάδα αυξήθηκαν γρηγορότερα απ' ό,τι έπρεπε; Ένα ενδεχόμενο σημείο αναφοράς για τη μισθολογική αύξηση στην ευρωζώνη είναι το στοχευμένο επίπεδο πληθωρισμού, που η ΕΚΤ προσδιόρισε κοντά στο 2%. Όπως έχουν δείξει οι Flassbeck και Lavanitsas,¹⁵ εάν το κύριο στοιχείο του δείκτη πληθωρισμού είναι οι μισθολογικές αυξήσεις, τότε η άρρητη υπόθεση είναι ότι στην ευρωζώνη οι μισθοί αυξήθηκαν επίσης κατά περίπου 2%. Στην Ελλάδα, οι μισθοί αυξήθηκαν κάπως περισσότερο στη διάρκεια της περιόδου της ευρωζώνης, περίπου κατά 2,7%. Αντίθετα, στη Γερμανία η μισθολογική αύξηση διέφερε πολύ, στο 0,4%. Θα μπορούσε, όμως, η ανάπτυξη μέσω χαμηλών μισθών να συνιστά πρόβλημα; Δεν πρόκειται περί αρετής; Για την ευρωζώνη, όχι. Ενώ η Γερμανία γνώρισε στη δεκαετία της ευρωζώνης μικρή αύξηση της παραγωγικότητας, οι νοτιοευρωπαίοι, μαζί και οι Έλληνες, είχαν σημαντικά υψηλότερη αύξηση τη παραγωγικότητας, ακολουθώντας τις κατευθύνσεις της Στρατηγικής της Λισαβόνας. Ακόμα, όμως, κι αν ακολουθούσαν μια πολιτική μισθολογικών αυξήσεων συνδεδεμένων με την αύξηση της παραγωγικότητας (στην πραγματικότητα, οι μισθολογικές αυξήσεις ήταν ελαφρώς υψηλότερες από την παραγωγικότητα), και πάλι δεν θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν τη Γερμανία που μείωνε το μερίδιο των μισθών στο ΑΕΠ της κατά σχεδόν 10% κατά τη δεκαετία της ευρωζώνης. Με τον τρόπο αυτό, η Γερμανία υποκαθιστούσε την αύξηση της παραγωγικότητας με μια πολιτική μισθολογικής συγκράτησης, την εγχώρια ζήτηση με εξαγωγές, το εισόδημα των νοικοκυριών με κέρδη για τις επιχειρήσεις. Αυτή η πολιτική είναι αμφισβητήσιμη από κοινωνική άποψη στη Γερμανία, αλλά είναι και καταστροφική για την οικονομική ολοκλήρωση της Ευρώπης. Οδήγησε σε ένα γιγαντιαίο εξαγωγικό πλεόνασμα για τη Γερμανία σε σχέση

με τη Νότια Ευρώπη, προκαλώντας στη δεύτερη αυξανόμενα ελλείμματα.

Η επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου για τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου καλύφθηκε προσωρινά από μια διαρκή και σημαντική έκρηξη στις αξίες των περιουσιακών στοιχείων, ιδίως των κατοικιών. Αυτό οφείλεται σε ένα δομικό σφάλμα του οικοδομήματος της ευρωζώνης, ότι αυτή δεν έγινε ποτέ μια βέλτιστη νομισματική περιοχή.¹⁶ Το χαμηλό ονομαστικό επιτόκιο στην ταχύτερα αναπτυσσόμενη ευρωπαϊκή περιφέρεια κατέληγε σε χαμηλά, ακόμη και αρνητικά πραγματικά επιτόκια. Αυτό προκάλεσε μια φούσκα στις τιμές ακινήτων, στην οποία συμμετείχαν οι πολίτες όχι οικειοθελώς αλλά μέσω μιας κοινωνικής επιταγής. (Η έννοια του «κοινωνικού γεγονότος» του Émile Durkheim,¹⁷ σε αντιπαράθεση με την ατομική επιλογή, είναι εν προκειμένω διαφωτιστική.) Εκτός ευρωζώνης, η ανάδυση μιας φούσκας ακινήτων θα μπορούσε να έχει προληφθεί από μια κρατική νομισματική αρχή. Αυτό όμως έδωσε στους Έλληνες μια επίπλαστη αίσθηση υλικής ασφάλειας. Με μια οικονομία κατά βάση αποβιομηχανοποιημένη, οι Έλληνες στην πραγματικότητα εισήγαγαν μαζικά από τον ευρωπαϊκό βορρά. Το πλεόνασμα που δημιουργούσαν εκείνες οι χώρες, το δάνειζαν κατόπιν στον νότο, τροφοδοτώντας τη φούσκα και εκθέτοντας τις τράπεζες του βορρά στον μη βιώσιμο νότο, ο οποίος στη συνέχεια κατέρρευσε. Αυτός ο κρυφός μηχανισμός της ευρωζώνης,¹⁸ που δούλεψε εξόχως υπέρ της Γερμανίας και των άλλων κρατών μελών του βορρά, δεν έχει ακόμη βρει τη θέση που του πρέπει στην κυρίαρχη αφήγηση. Είναι μια δυνάμει εκρηκτική αφήγηση, καθώς στρέφει την προσοχή σε ένα φαινόμενο που είναι βαρύτερο από αυτό που συνήθως θεωρείται ότι είναι η χρηματοπιστωτική κρίση και που επερωτά τα ίδια τα θεμέλια της ΕΕ, ιδίως δηλαδή τη θέση ότι η ελεύθερη διακίνηση αγαθών και κεφαλαίων θα ωφελήσει εξίσου κράτη με άνισο επίπεδο ανάπτυξης.

Για την αντιμετώπιση της ελληνικής παγίδας χρέους, η λύση που προτείνουν ο Σόιμπλε και η Τρόικα είναι η «εσωτερική υποτίμηση», που πριν απ' όλα μεταφράζεται ως περικοπές σε μισθούς και δαπάνες. Στην πραγματικότητα, η Γερμανία λέει στην Ελλάδα να ακολουθήσει το παράδειγμά της. Ωστόσο, αυτό είναι παραλογισμός. Εάν όλα τα κράτη μέλη της ευρωζώνης μείωναν την εσωτερική τους ζήτηση, η συνολική ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες στην ευρωζώνη θα μειωνόταν επίσης. Οι οικονομίες όλων των κρατών μελών θα πλήττονταν. Μπορεί η Γερμανία να εκμεταλλεύθηκε την ευρωζώνη μέσω του μισθολογικού ντάμπινγκ, αλλά το να συνταγογραφεί το ίδιο για ολόκληρη την ευρωζώνη είναι μια παράλογη, μη βιώσιμη στρατηγική. Ωστόσο, όπως ξέρουμε, αυτό δεν εμπόδισε την Τρόικα να ακολουθήσει αυτήν ακριβώς τη στρατηγική. Τα αποτελέσματα στην Ελλάδα είναι η μαζική ανεργία, που φτάνει το 67% ανάμεσα στους νέους, η πτώση στην εσωτερική ζή-

τηση και κατά συνέπεια μια απώλεια του 20% του ΑΕΠ από την αρχή της κρίσης. Το αποτέλεσμα είναι τόσο εμφανώς αρνητικό που ακόμη και το ΔΝΤ αναγκάστηκε να το παραδεχθεί.¹⁹ Υπάρχει, ωστόσο, ένας υποβόσκων λόγος που ακολουθήθηκε η πολιτική της λιτότητας. Οι τράπεζες του ευρωπαϊκού βορρά είχαν εκτεθεί μαζικά σε χρέος του ευρωπαϊκού νότου. Δεν είναι ευρέως γνωστό ότι ορισμένες από αυτές τις τράπεζες διογκώθηκαν σε μεγέθη μεγαλύτερα και από τις εθνικές τους οικονομίες και δη περισσότερο απ' ό,τι διογκώθηκαν οι τράπεζες στις ΗΠΑ: «too big to bail», τις αποκαλεί ο Mark Blyth. Ενώ οι έξι μεγαλύτεροι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί των ΗΠΑ έφτασαν να ελέγχουν περίπου το 61% του αμερικανικού ΑΕΠ, το τρίτο τρίμηνο του 2008, οι τρεις μεγαλύτερες γαλλικές τράπεζες είχαν ενεργητικό της τάξης του 245% του ΑΕΠ της Γαλλίας, ενώ οι δύο μεγαλύτερες γερμανικές τράπεζες έλεγχαν ένα 117% του ΑΕΠ της Γερμανίας την ίδια χρονιά (εκ του οποίου το 80% ανήκε στην Deutsche Bank, που είχε μόχλευση της τάξης του 40 προς 1).²⁰ Οι γαλλικές και γερμανικές τράπεζες εκτιμάται ότι ήταν εκτεθειμένες στα PIIGS κατά περίπου ένα τρις δολάρια τη χρονιά εκείνη. Μόνο η έκθεση των γαλλικών τραπεζών, στα 493 δις δολάρια, υπολογίζεται περίπου στο 20% του ΑΕΠ της Γαλλίας.²¹ Από την αρχή της κρίσης, οι κυβερνήσεις της βόρειας Ευρώπης αγόραζαν χρόνο ώστε να αποτρέψουν την κατάρρευση των τραπεζών τους, σε περίπτωση κατάρρευσης στην Ελλάδα και μετάδοσης της «μόλυνσης» στα υπόλοιπα PIIGS, και να τους επιτρέψουν να κρατήσουν απόσταση ασφαλείας. Αυτή η απόσταση ασφαλείας «πλασαρίστηκε» στο ευρωπαϊκό κοινό σαν πράξη αλληλεγγύης προς τους εταίρους. Τα δύο τρίτα των δανείων δεν έφτασαν ποτέ στην Ελλάδα, αλλά ανακτήθηκαν με τη μορφή της καταβολής τόκων.²² Η «σταθεροποίηση» με βάση τη λιτότητα πρέπει να τελειώσει στην Ελλάδα και να αντικατασταθεί από μια διαρθρωτική πολιτική και από επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Επιπρόσθετα, η Γερμανία χρειάζεται να αυξήσει σταδιακά τους μισθούς της.

Η πραγματική δυσκολία στην ελληνική κατάσταση είναι ότι το κλειδί για να ξεκλειδώσουν ορισμένες λύσεις για την κρίση συχνά βρίσκεται έξω από την ίδια τη χώρα. Η ανταγωνιστικότητα που βασίζεται σε χαμηλούς μισθούς και η χαμηλή ζήτηση στη Γερμανία είναι απλώς ένα παράδειγμα. Άλλες λύσεις είναι, π.χ. να ευθυγραμμιστούν τα δημόσια έσοδα με τις αναγκαίες δημόσιες δαπάνες (και όχι το αντίστροφο). Οι θαλάσσιες μεταφορές είναι επίσης μια περίπτωση αιχμής. Ενώ η Ελλάδα είναι παγκόσμιος πρωταθλητής σε αυτόν τον τομέα, δυστυχώς ο τομέας της ναυτιλίας είναι σε ακραίο βαθμό απελευθερωμένος. Πολλές χώρες στον κόσμο, ανάμεσά τους και οι χώρες της ΕΕ αλλά και η Γερμανία, επιδοτούν και υποφορολογούν τη ναυτιλία για να μειώσουν τα κόστη του παγκόσμιου εμπορίου. Οι μεγάλοι παίκτες της ελληνικής ναυτιλίας επαναπάρτισαν αφο-

ρολόγητα κέρδη που ισοδυναμούν με το μισό περίπου δημόσιο χρέος της Ελλάδας την τελευταία δεκαετία.²³ Η ρύθμιση και η φορολόγηση αυτού του ανταγωνισμού όχι μόνο θα καθιστούσε το ελληνικό φορολογικό σύστημα δικαιότερο αλλά και θα σήμαινε ένα μεγάλο βήμα μπροστά για την περιβαλλοντική αειφορία παγκοσμίως. Παρομοίως, η διαρροή κεφαλαίων σε offshore εταιρείες σε προορισμούς όπως η Κύπρος, η Ελβετία και εδάφη της Βρετανικής Κοινοπολιτείας, σημαίνει απώλεια φορολογικών εσόδων τόσο σημαντική που ο πρώην πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου είχε ισχυριστεί ότι χωρίς αυτήν η Ελλάδα δεν θα είχε χρειαστεί καθόλου λιτότητα.²⁴ Είναι γνωστό ότι η μάχη ενάντια στις offshore απαιτεί διεθνή συνεργασία, που όμως μπλοκάρεται από κυβερνήσεις που εκπροσωπούν φορολογικούς παραδείσους. Σύμφωνα με τα Μνημόνια, η Ελλάδα, στο εσωτερικό μέτωπο, προσπαθεί να συλλάβει εισοδήματα από φοροδιαφυγή που υπολογίζονται στο 7,5% του ΑΕΠ²⁵ από αυτοαπασχολούμενους. Επίσης, υπάρχει περιθώριο να μειωθεί η ετήσια αμυντική δαπάνη που ανέρχεται σε 3,5% του ΑΕΠ και ιδίως οι προμήθειες που αποτελούν φυτώριο διαφθοράς, όπως φάνηκε μεταξύ άλλων στην υπόθεση των υποβρυχίων της Ferrostahl. Δυστυχώς, οι μεγαλύτεροι προμηθευτές του ελληνικού στρατού είναι χώρες εταίροι της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, όπως οι ΗΠΑ, η Γαλλία και η Γερμανία. Από την εκδήλωση της κρίσης, οι αμυντικές δαπάνες δεν υπέστησαν μειώσεις –σε αντίθεση με τις μισθολογικές και κοινωνικές δαπάνες.

Πού μας οδηγούν όλα αυτά; Τελικά, ένας εξωτερικός παρατηρητής χωρίς ιδιοτέλειες και με μια αντικειμενική εμπειρική προσέγγιση δεν θα μπορούσε παρά να καταλήγει, με μια κάποια έκπληξη, μόνο σε ένα συμπέρασμα: η κυρίαρχη παγκοσμίως αναπαράσταση της ελληνικής κρίσης απέχει μακράν από μια αφήγηση ιστορικής πολιτικής οικονομίας σχετικά με το πώς εξελίχθηκε η σημερινή ελληνική κρίση που να βασίζεται στα πραγματικά στοιχεία. Ένας έλεγχος στις βασικές και αποδεκτές από όλους στατιστικές πηγές και μελέτες αναδεικνύει την έλλειψη συνοχής και την ασυνέπεια της ελαττωματικής «γερμανικής ιδεολογίας».

Μτφρ. Γιάννης Μπαλαμπανίδης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Βλ. C. Lapavistas, κ.ά., *Eurozone Crisis: Beggar Thyself And Thy Neighbour*, Research on Money and Finance Occasional Report, Λονδίνο 2010, πίνακας 19, σ. 33.
- 2 Eurostat Government Finance Statistics.
- 3 Είναι αλήθεια, και μοιάζει μάλλον κωμικό, ότι η Ελλάδα στην αρχή της κρίσης δεν γνώριζε πόσους δημοσίους υπαλλήλους είχε. Δύσκολα θα αρνηθεί κανείς ότι το ελληνικό κράτος βρίσκεται συχνά σε μια κατάσταση συντριπτικής αταξίας, και σίγουρα η διαχείριση των ανθρώπινων πόρων δεν είναι το φόρτε του. Αυτή η αταξία, ωστόσο, δημιουργήθηκε και συντηρήθηκε από μια πολιτική

- ελίτ. Όταν έγινε η απογραφή, βρέθηκαν τελικά 770.000 δημόσιοι υπάλληλοι, αριθμός καθόλου παράδοξος σε σύγκριση με άλλες χώρες παρόμοιου μεγέθους.
- 4 Στο George Pagoulatos, *Greece's New Political Economy: State, Finance and Growth from Postwar to EMU*, Palgrave, 2003 βρίσκουμε μια εξαιρετική σύνοψη της περιόδου.
- 5 Για μια λεπτομερή συζήτηση αυτών των δραματικών εμπορικών συνεπειών, βλ. Tassos Giannitsis, «Trade Effects, the Balance of Payments and Implications for the Productive System», στο Panos Kazakos / P. C. Ioakimidis (επιμ.), *Greece and EC Membership Evaluated*, St. Martin's Press, Λονδίνο 1994.
- 6 Στοιχεία του ΟΟΣΑ.
- 7 Ha-Joon Chang, *Bad Samaritans: The Guilty Secrets of Rich Nations and the Threat to Global Prosperity*, Random House Business Books, Λονδίνο 2008.
- 8 Zoltán Pogátsa, «Hungary: From Star Transition Student to Backsliding Member State», *Journal of Contemporary European Research* IV (2009).
- 9 *Economic Surveys: Greece 1993*, OECD, Παρίσι 1993· Vassilios G. Manessiotis / D. Robert Reischauer, *Greek Fiscal and Budgetary Policy and the EMU*, Bank of Greece & Brookings Institution, 2001.
- 10 Manessiotis / Reischauer, *Greek Fiscal and Budgetary Policy and the EMU*, ό.π.
- 11 Για μια αναλυτικότερη προσέγγιση, βλ. Manessiotis / Reischauer, *Greek Fiscal and Budgetary Policy and the EMU*, ό.π.
- 12 Mark Blyth, *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, Oxford University Press, 2013.
- 13 European Central Bank, *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey - Results from the First Wave*, European Central Bank Eurosystem, 2013, σ. 5.
- 14 *Αυτ.*, σ. 52.
- 15 Heiner Flassbeck / Costas Lapavistas, *The Systemic Crisis of the Euro - True Causes and Effective Therapies*, Rosa Luxemburg Stiftung, Βερολίνο 2013.
- 16 Robert Mundell, «A Theory of Optimum Currency Areas», *American Economic Review*, 1961.
- 17 Émile Durkheim, *The Rules of Sociological Research*, Free Press, Ν. Υόρκη 1982.
- 18 Οι C. Lapavistas, A. Kaltenbrunner, D. Lindo, J. Michell, J. P. Painceira, E. Pires, J. Powell, A. Stenfors και N. Teles ήταν ενδεχομένως οι πρώτοι που το περιέγραψαν.
- 19 International Monetary Fund, *Greece: Ex Post Evaluation of Exceptional Access under the 2010 Stand-By Arrangement*, IMF Country Report 13/156, Ουάσιγκτον 2013.
- 20 Blyth, *Austerity*, ό.π., σ. 81-83.
- 21 *Αυτ.*, σ. 86.
- 22 Liz Alderman / Jack Ewing, «Most Aid to Athens Circles Back to Europe», *New York Times*, 29.5.2012.
- 23 <http://blogs.wsj.com/eurocrisis/2012/08/15/greek-shipping-gets-a-free-ride/>.
- 24 <http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/9508774/Greece-would-have-avoided-bailout-if-it-were-not-for-tax-havens-says-former-PM-George-Papandreou.html>. Βλ. επίσης: <http://tax.justice.blogspot.hu/2010/11/how-tax-havens-lay-at-core-of-greek.html>.
- 25 Nikolaos Artavanis / Adair Morse / Margarita Tsoutsoura, *Tax Evasion Across Industries: Soft Credit Evidence from Greece*, Chicago Booth Paper 12-25, Fama-Miller Center for Research in Finance, University of Chicago, Σικάγο 2012.